

УДК 329.17 (0.9) (477) “XX”

Ф 96

Василь ФУТАЛА

**ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА
УКРАЇНСЬКОГО РАДИКАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ
1920-х – 1930-х РОКІВ
У ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті аналізуються праці американських, польських та німецьких істориків, присвячені ідеологічним засадам і революційній діяльності Організації українських націоналістів (ОУН). Акцентується увага на проблемі типологізації українського радикального націоналізму, визначено його характерні світоглядні риси. Автор підбив підсумок вивчення теми зарубіжними вченими та накреслив шляхи подальших наукових пошуків.

***Ключові слова:** історіографія, ідеологія, “інтегральний націоналізм”, Організація українських націоналістів.*

Історія та політична практика українського радикального націоналізму, уособленням якого є ОУН, привертала і продовжує привертати увагу дослідників, у т.ч. зарубіжних. Науковий інтерес учених підживлюється гострими політичними дискусіями навколо цієї організації як в Україні, так і за її межами (особливо у контексті українсько-польських стосунків 20 – 40-х років ХХ ст.). Значна кількість зарубіжної наукової літератури потребує її аналітичного огляду, тим більше, що такої роботи історики майже не проводили. У нашому розпорядженні є невеликі за обсягом історіографічні дискурси польських дослідників Є.Коко, В.Мендрецького, Р.Тожецького [1] та ін., де ця тема лише заторкується.

Метою цієї статті є проаналізувати історіографічні джерела, присвячені ідеології та революційній діяльності ОУН, виявити основні напрями та тенденції розвитку теми у зарубіжній історичній науці, визначити малодосліджені і не вивчені питання.

© Футала Василь, 2007

У західній історіографії вже склалися міцні традиції класифікації націоналізмів, у т. ч. й українського. Щодо ідеології та політичної практики ОУН найчастіше вживається термін “інтегральний націоналізм”. Американський професор Дж. Армстронг, спираючись на висновки одного із фундаторів наукових досліджень націоналізму К.Гейза, визначає такі світоглядні риси українського варіанта радикального націоналізму: 1) віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані усі інші; 2) апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю; 3) підпорядкування раціональної історичної думки “інтуїтивно правильним” емоціям, ірраціональності; наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які вважаються уособленням “волі нації”; 5) культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням вищої біологічної життєздатності нації” [3, 13]. Ці характерні ознаки, на думку автора, були спільними для націоналістичних рухів в Європі у 1920-ті роки, тож український “інтегральний націоналізм” (саме ОУН була, як він вважає, носієм цієї ідеології) не став винятком. Разом з тим Армстронг убачає в українському націоналізмі й міцні елементи ліберальних, демократичних, а також християнських принципів, навіть якщо учасники руху на словах заперечували їх. У практичній діяльності найрадикальніших груп ніколи не бракувало пошани до формальної освіти, встановленого авторитету, права на індивідуальний та громадський вибір [3, 14].

Однією з найґрунтовніших, написаних за кордоном і присвячених проблемі ідейних джерел українського націоналізму в 1919 – 1929 рр., є робота американського дослідника українського походження О.Мотиля [12]. Він також дотримується думки, що термін “інтегральний націоналізм” цілком відповідає ідеології ОУН. Порівнявши французький інтегральний націоналізм (зокрема, ідеї Ш.Морра та М.Бареза) з ідеологічними концепціями ОУН, автор виявив їхні спільні ознаки. Обидва рухи, на думку вченого, були 1) колективістськими, тобто такими, де колектив підпорядковував собі особистість; 2) детерміністськими, – доля індивіда визначалася його належністю до нації;

3) антиінтелектуалістськими; 4) релятивістськими, оскільки відстоювали погляд, що кожна нація має свою правду; 5) емпірично орієнтованими – національну істину можна було пізнати в реальному житті, а не за допомогою теорії; 6) традиціоналістськими; 7) антипарламентськими; 8) мілітаристськими; 9) федералістськими [12, 163].

Суперечливими є підходи до висвітлення української проблематики у польській історичній науці: від однозначно негативних оцінок до розуміння природних національних прав українців, їхньої боротьби за національну свободу і власну державність. Історики Польської Народної Республіки зазвичай навішували на ОУН ярлики, як от: “націоналістично-фашистська партія” [19, 167], [18, 27], “мафія світового масштабу” [14, 66] тощо. Рецидиви ідеологічних нашарувань комуністичної епохи трапляються й тепер. Скажімо, теза К.Гриндберга та Б.Шпренгеля, що “в ідеології ОУН не було місця солідарності, милосердю й гуманізмові” [6, 421], є емоційною і не має нічого спільного з науковим аналізом. Авторів обурює те, що молоді оунівці співали пісні про І.Гонту, М.Залізняка та інших “керівників кривавих селянських повстань” [6, 422].

Варто зауважити, що і до 1989 р. у Польщі окремі історики менш-більш зважено висвітлювали історію ОУН. Слушною є думка Р.Тожецького, що український радикальний націоналізм був породжений багатовіковою суспільно-політичною дискримінацією українців “на своїй власній території під іноземним пануванням”, у т.ч. і в міжвоєнний період [20, 11]. В іншій праці вчений наводить порівняльно-аналітичні паралелі з аналогічними рухами в інших країнах. Він вважає, що ОУН стояла близько до таких праворадикальних рухів тогочасної Європи, як “Залізна Гвардія” в Румунії, “Стріла і Хрест” в Угорщині, “Усташі” в Хорватії та ін. [21, 265].

Першу спробу дослідити процес ідеологічного формування ОУН зробив Я. Радзейовський. Залучивши до наукового аналізу праці Дж. Армстронга, О.Мотиля, Д.Донцова, П.Мірчука, М.Сосновського та ін., автор показав генезу українського націоналізму від 1917 до 1929 рр. Радзейовський погоджується із поширенням в американській історіографії терміном “інтегральний націоналізм”, розглядає його як протиставлення

окресленню “фашизм”, але при цьому додає: на ідеології українського радикального націоналізму відбилися “значні впливи італійського фашизму, а на пізнішій стадії і німецького” [15, 312].

Набагато глибше ідеологічні і програмні засади ОУН висвітлені у монографії історика Люблінського університету Р.Висоцького. Проаналізувавши теоретичну спадщину відомих представників української суспільно-політичної думки першої половини ХХ ст. (Д.Донцова, Ю.Вассяна, М.Сціборського, С.Ленкавського та ін.), автор дійшов важливих висновків: а) Д.Донцов був не ідеологом ОУН, а творцем одного із крайніх напрямів націоналізму, який став для оунівців джерелом інспірації до вироблення власної ідеології; б) процес творення світоглядних принципів, які стали ідеологією ОУН, розпочався ще до того, як Донцов опублікував свій “Націоналізм”; загалом, його праці були лише одним із багатьох чинників, які сформували ідейні засади націоналістичної організації [24, 82 – 88, 160 – 174].

Р.Висоцький не оминув і питання типологізації українського радикального руху. Варта уваги його думка, що виникнення ОУН не було результатом прищеплення ідеології італійського фашизму чи німецького націонал-соціалізму на український ґрунт, а продовженням націотворчих процесів у Східній Європі [24, 402].

Польські історики ще не створили узагальнюючого дослідження про революційну діяльність ОУН у друге міжвоєнне десятиліття. Увагу дослідників привертала лише ті дії націоналістів, які викликали великий міжнародний резонанс, як, наприклад, саботажна акція 1930 р. Історики ПНР розглядали причини масових хвилювань західних українців у площині господарської кризи кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. При цьому стверджувалося, що важким економічним становищем скористалася ОУН “для проби сил”. Р.Тожецький зауважив, що “було піднято широку терористичну акцію на зразок ірландської, але у більшому масштабі і кривавішу” [20, 65]. Таке твердження є перебільшенням, так само, як і суттєво завищеними є дані автора про число актів саботажу – 2 200 [20, 65]. К.Левандовський подав трохи меншу кількість випадків

нищення майна – 2 191 [9, 294]. Але і ця інформація далека від істини. Дослідник А.Хойновський з'ясував: між липнем і груднем 1930 р. у трьох південно-східних воєводствах Польщі було скоєно 191 (!) акт саботажу [4, 157 – 158]. Ці дані міцно закріпилися у працях сучасних польських істориків [25, 303], [11, 4].

Польські історики засуджують не тільки терористичну діяльність УВО-ОУН, а й каральну акцію силових структур держави проти українського населення. Р.Юрись і Т.Шафар правильно зазначили, що дії ОУН були лише приводом до пацифікації. “Насправді, – пишуть історики, – йшлося про ліквідацію українського визвольного руху, легального і нелегального” [8, 307]. Схожої думки дотримується й А.Хойновський: пацифікація Галичини була своєрідною формою передвиборної кампанії уряду. “Були досягнуті, – пише Хойновський, – дві принципові мети цієї організації у вигляді зростання напруження і зміцнення настроїв ненависті щодо держави, а також надання українському питанню широкого міжнародного розголосу” [4, 159]. Оцінюючи політику “втихомирення” під кутом зору – хто виграв і хто програв від подій 1930 року, дослідник доходить висновку, що політичну перемогу здобула УВО-ОУН [4, 159]. Інші сучасні дослідники також підтримують цей погляд [25, 302], [11, 8].

Впадають в очі нинішні спроби якоюсь мірою реабілітувати політику II Речі Посполитої щодо українців. Все частіше лунають голоси відмовитися від терміну “пацифікація”. Першим публічно заявив про це А.Айненкель. На II Міжнародному історичному семінарі “Українсько-польські взаємини у 1918 – 1947 рр.” (Варшава, 1997 р.) він твердив: у світлі подій, що мали місце на цих теренах під час Другої світової війни, варто називати дії польської влади не пацифікацією, а репресивно-відплатною акцією [2, 24].

Зарубіжна історіографія розглядає діяльність ОУН як складову частину політики німецького уряду чи його спецслужб. Наприклад, згадуючи про замах на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького, німецький історик Г.-А.Якобсен у “Хронології зовнішньої націонал-соціалістичної політики” навіює думку, що теракт був частиною зовнішньої політики

нацистів. Тобто, ОУН убила Перацького на угоду Німеччині [7, 790]. Інший німецький історик Г.Роос висловився чіткіше: рішення про вбивство одного з польських міністрів було прийняте на конференції ОУН у Празі 1932 року. Більше того, Роос розглядає цю акцію як вияв спротиву Крайової езекутиви (КЕ) Проводу ОУН (ПУН) [16, 152 – 153].

Польські дослідники також зробили спробу підняти завісу цього політичного вбивства. Є.Люксенбург уперше висловив думку, що після укладення з Варшавою пакту про неагресію райхсвер наказав Коновальцеві утриматися від будь-якої терористичної діяльності проти Польщі [10]. Цю версію повторив В. Побуг-Маліновський, додавши: “Виконуючи цю вимогу, Коновалець спричинив розлам – невелика частина організації на чолі з Ріко Ярим спробує залишитися на попередніх позиціях і 15 червня 1934 р. здійснить смертельний замах на міністра Перацького у Варшаві” [13, 754]. Тезу про опозицію Ярого підтримав М.Войцеховський. Автор також стверджує, що метою вбивства було зірвати розпочату польсько-німецьку співпрацю [23, 235 – 239].

Ці думки відкидає В.Желенський. Він вважає, що рейхсвер не був ініціатором убивства, авторство й ініціатива були на боці українців [26, 77 – 78]. На таких позиціях у цьому питанні стоїть і Р.Тожецький. На його думку, немає жодних підстав вважати, що вбивство міністра було результатом спротиву КЕ новим вказівкам Проводу [20, 138]. Проте автор знову робить несподіваний висновок. За його твердженням, польський уряд до середини червня 1934 р. не вважав за потрібне завдати попереджувального удару українським націоналістам з огляду на очікування більш слушного моменту для викриття крайової сітки ОУН. Не обійшлося тут і без “класового аспекту”: ОУН визнавалась опосередкованим “співробітником” у знищенні радикально-суспільних елементів, зокрема комуністів у Західній Україні [20, 130].

У польській україністиці торує собі дорогу ще один напрям – дослідження персоналій. Першу спробу висвітлити життя і діяльність Є.Коновальця, С.Бандери та Р.Шухевича зробив Е.Прус [14]. Однак ідеологічна заангажованість автора завадила йому створити об’єктивні портрети видатних діячів українського

визвольного руху. Монографія Пруса викликала велике зацікавлення польських читачів, але водночас зазнала фахової критики. У 1987 р. з розгромною рецензією виступив Р.Тожецький. Автор почав із найголовнішого: рецензована праця є “більше політологічною, ніж історичною”. “Вже сама назва, – продовжує він, – містить у собі сарказм, бо якими півбогами, героями були Коновалець чи Бандера... Це були просто завзяті націоналісти, які виростили у боротьбі за незалежність” [22, 161 – 162]. Далі Тожецький наводить важливі штрихи до політичних портретів провідників ОУН. Зокрема, історик пише, що С.Бандера “був добрим організатором... зайняв непохитну позицію на процесі за вбивство Броніслава Перацького... виявляв недовіру до німців” тощо [22, 162 – 163].

Негативну оцінку праці Пруса дав ще один поважний історик – В.Серчик. У своїй аналітичній розвідці він правильно зазначив, що опонент перший із польських істориків мав можливість використати радянські архіви, які стосуються історії українського праворадикального руху. На жаль, документальні матеріали було потрактовано “зі шкодою для їх пізнавальної мети як політичні памфлети, спрямовані проти українських націоналістів” [17, 302].

Вагомий внесок у вивчення біографії С.Бандери зробив Б.Цибульський. У спеціальній статті автор аналізує з правової точки зору Варшавський і Львівський процеси ОУН, а також умови ув’язнення провідника КЕ націоналістичної організації у польських тюрмах. Дослідник доводить, що Бандера та його товариші повинні були перебувати у слідчому ізоляторі Варшави до часу узаконення вироку, тобто до 22.06.1936 р. Тому їх передчасне переведення до в’язниці “Свенти Кшиж” у середині березня 1936 р. було грубим порушенням ст. 523 Кримінально-процесуального кодексу. Це, на думку історика, є “найтяжче обвинувачення” судовій системі довоєнної Польщі [5, 74 – 75].

Отже, проведений нами аналіз історіографічних джерел, дає підстави для низки висновків.

По-перше, у зарубіжній історіографії з’ясовані ідеологічні та програмні засади ОУН. Концептуальні оцінки західних дослідників суті українського націоналізму і набувають усе більшого поширення в сучасній українській історичній науці.

По-друге, підпільно-революційна діяльність ОУН ще не стала предметом систематичного вивчення. Увагу істориків привертала лише окремі бойові акції Організації, причому наголошувалося співробітництво з Німеччиною. По-третє, для польської історичної науки після 1956 р. характерний певний плюралізм думок: від різко негативного сприйняття українського національно-визвольного руху до більш поміркованих і зважених оцінок. По-четверте, зарубіжним ученим, насамперед польським, годилося б у майбутньому зосередити увагу на таких аспектах теми: причини радикалізації українського націоналістичного руху, різновекторна зовнішня політика ОУН, політичні портрети визначних діячів українського визвольного руху та ін.

1. Див.: Кoko E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1994. – Z. 2. – S. 105 – 113; Mędrecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku // *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. – Kraków: Universitas, 2000. – S. 11 – 20; Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1956 // *Dzieje Najnowsze*. – 1998. – № 3. – S. 103 – 111.

2. Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrany problemy // *Polska – Ukraina: trudne pytania*. – Warszawa: KARTA, 1998. – T. 1 – 2. – S. 11 – 28.

3. Armstrong J.A. *Ukrainian Nationalism*. Third Edition. – Englewood: Ukrainian Academic Press, 1990. – XVIII, 271 p.

4. Chojnowski A. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939*. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – 262 s.

5. Cybulski B. Stepan Bandera w więzieniach II Rzeczypospolitej i próby uwolnienia go przez OUN // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*. – 1989. – № 172. – S. 67 – 96.

6. Grünberg K., Sprengel B. *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X – XX wieku*. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2005. – 832 s.

7. Jacobsen H.-A. *National-socialistische Aussenpolitik. 1933 – 1938*. – Frankfurt / Main: Alfred Metzner Verlag, 1968. – 944 s.

8. Juryś R., Szafar T. *Pitaval polityczny. 1918 – 1939*. – Warszawa: Czytelnik, 1971. – 548 s.

9. Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918 – 1932. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 337 s.

10. Luxenburg J. Kulisy morderstwa Bronisława Pierackiego // Wiadomości (Londyn). – 1954. – 4 lipca.

11. Mazur G. Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. // Zeszyty Historyczne. – 2001. – Z. 135. – S. 3 – 39.

12. Motyl A.I. The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919 – 1929. – Boulder: East European Monographs, 1980. – 212 p.

13. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. 1914 – 1939. – Londyn: B.w., 1961. – 900 s.

14. Prus E. Herosi spod znaku tryzub: Konowalec – Bandera – Szuchewycz. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985. – 348 s.

15. Radziejowski J. Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917 – 1929) // Polska – Polacy – mniejszości narodowe. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. – S. 303 – 328 (dalej: Polska – Polacy...).

16. Roos H. Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik. 1931 – 1939. – Tübingen: I.C.B. Mohr, 1957. – 421 s.

17. Serczyk W.A. Polaków sprawy ukraińskie // Polska – Polacy... – S. 293 – 302.

18. Szcześniak A.B., Szota W.Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa: Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. – 587 s.

19. Szota W. Zarys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1963. – № 1. – S. 163 – 177.

20. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933 – 1945. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. – 379 s.

21. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.

22. Torzecki R. O nacjonalistach-Ukraińcach kontrowersyjnie... // Dzieje Najnowsze. – 1987. – № 2. – S. 161 – 167.

23. Wojciechowski M. Stosunki polsko-niemiecki. 1933 – 1938. – Poznań: Instytut Zachodni, 1965. – 372 s.

24. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939: Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

25. Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski (1914 – 1939). – Kraków: Księgarnia Akademic, 1998. – 403 s.

26. Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. – Warszawa: “Iskry”, 1995. – 175 s.

Васи́лий Фу́тала. Идеология и политическая практика украинского радикального национализма 1920-х – 1930-х годов в зарубежной историографии. В статье анализируются работы американских, польских и немецких историков, посвященные идеологическим принципам и революционной деятельности Организации украинских националистов. Акцентируется внимание на проблеме типологизации украинского радикального национализма, определены его характерные мировоззренческие черты. Автор подвел итоги изучения темы зарубежными учеными и определил пути дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: историография, идеология, “интегральный национализм”, Организация украинских националистов.

Vasyl’ Futala. Ideology and Political Practice of the Ukrainian Radical Nationalism at 1920 – 1930s in the Foreign Historiography. The labours of American, Polish and German historians, which are devoted to ideological principles and revolutionary activity of the Organization of Ukrainian nationalists, are analyzed in this essay. Attention is paid to the problem of typologization of the Ukrainian radical nationalism, his characteristical world view features are determined. The author has brought the result of studying the theme by the foreign scientists and drew the ways of subsequent scientific searches.

Key words: historiography, ideology, “integral nationalism”, the Organization of Ukrainian nationalists.